

ΠΡΟ·Ι·ΣΤΟΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΡΙΤΑΙΑ

Αφιερώνεται στη μνήμη του φίλου, συμπατριώτη και συναδέλφου Περικλή Κουραχάνη που χάθηκε ξαφνικά και άδικα πέρυσι το καλοκαίρι

Η Τριταία είναι ημιορεινή περιοχή και βρίσκεται ανάμεσα στην οροσειρά του Ερυμάνθου, που υψώνεται προς ανατολάς, και στο όρος Σκόλλις προς δυσμάς. Προς νότον ανοίγεται στην Ήλιδα και προς βορρά προς την περιοχή των Φαρών¹. Τα εδάφη της αποτελούνται κυρίως από φλύσχη², έχει κλίμα μεσο-μεσογειακό και τα υψώματα καλύπτονται από θάμνους αειφύλλους³. Διατρέχεται από μικρά ποτάμια και τα πεδινά είναι προσχωσιγενή.

Τα αρχαιότερα λείψανα ζωής γύρω από την Τριταία ανάγονται στην Εποχή του Χαλκού. Προς Β, στις Φαρές, στις νότιες πλαγιές του Παναχαϊκού είναι οι θέσεις Λεόντιο και Καταρράκτης, Ροδιά και Μίραλι. Στην πρώτη έχουν βρεθεί πιθανώς Πρωτοελλαδικά λείψανα, ενώ στις άλλες βέβαια Μεσοελλαδικά. Προς Ν, στην Ήλιδα, στις θέσεις Κωστουρέικα, Προφήτης Ηλίας, Αγραπιδωχώρι έχουν επίσης εντοπισθεί ΠΕ και ΜΕ λείψανα⁴. Κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους στις περιοχές αυτές οι οικισμοί πολλαπλασιάζονται. Σε αυτήν την εποχή ανήκουν και τα αρχαιότερα λείψανα που έχουν μέχρι σήμερα βρεθεί στην Τριταία, στην Προστοβίτσα και το Σκούρα.

Στην Προστοβίτσα (σήμερα ονομάζεται Δροσιά), κατά το 1928 ο Κυπαρίσσης ανέσκαψε 101 θαλαμοειδείς τάφους, που ήταν σχεδόν όλοι συλημένοι. Τα λίγα ευρήματα χρονολογήθηκαν στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο⁵. Στο Σκούρα, στη θέση Κιβούρια, βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, τα ευρήματα του οποίου χρονολογήθηκαν στην ΥΕ ΙΙΙΑ–Β περίοδο⁶.

Κατά την αρχή και την πρώτη περίοδο των ιστορικών χρόνων, όπως παντού άλλωστε, οι οικισμοί μειώνονται. Στην Τριταία μέχρι σήμερα δεν έχουν εντοπισθεί θέσεις της Πρωτογεωμετρικής και της Γεωμετρικής περιόδου, ενώ αμφίβολα είναι κάποια ευρήματα που αποδίδονται στα αρχαϊκά ή πρώιμα κλασικά χρόνια⁷. Στην περιοχή ηγετικό ρόλο κρατεί η πόλη Τρίταια, ή Τρίτεια⁸, η οποία μαζί με άλλες αχαϊκές πόλεις συνέβαλε στην ανασυγκρότηση της Αχαϊκής Συμπολιτείας κατά το 280 π.Χ.⁹.

Λείψανα της πόλης αποκάλυψε κατά το 1932 ο Νεράτζουλης¹⁰, πριν λίγα χρόνια δε οι έρευνες ξανάρχισαν. Σε διάφορες θέσεις της περιοχής υπάρχουν διάσπαρτα λίγα λείψανα, ελληνιστικών κυρίως χρόνων. Πρόκειται κυρίως περί τάφων, οι οποίοι πρέπει να ανήκουν σε μικρές αγροτικές εγκαταστάσεις μάλλον παρά σε οργανωμένους οικισμούς¹¹.

Θα μνημονεύσουμε εδώ δύο ευρήματα από το

1. Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις: Αχαϊκά και Αρκαδικά* (1980) χάρτης σ. 14.

2. J. Decourt, Contribution à l'étude géologique d'un secteur du Péloponnèse septentrional, *Ann. Géol. D. Pays Hell.* 15, 1964, 5, πίν. 2 (περιοχή Ρουπακιάς).

3. Δασικός Χάρτης νομού Αχαΐας. Υπουργείο Γεωργίας, Δασική Υπηρεσία, έκδοση 1987.

4. R. Hope Simpson – O. Dickinson, *A Gazetteer of Aegean civilisation in the Bronze Age*, V.I, SIMA LII, 1979, 88 κ.ε., χάρτ. Β.

5. Hope Simpson – Dickinson, *ό.π.*, θέση Β 62 (σ. 92). Th. Papadopoulos, *Mycenaean Achaia*, SIMA LV, 1979, θέση 51 (σ. 33). Ν. Κυπαρίσσης, *Prakt* 1928, 114 κ.ε.

6. Ε. Μαστροκόστας, *ADelt* 16, 1960, 144. Papadopoulos, *ό.π.*, θέση 52.

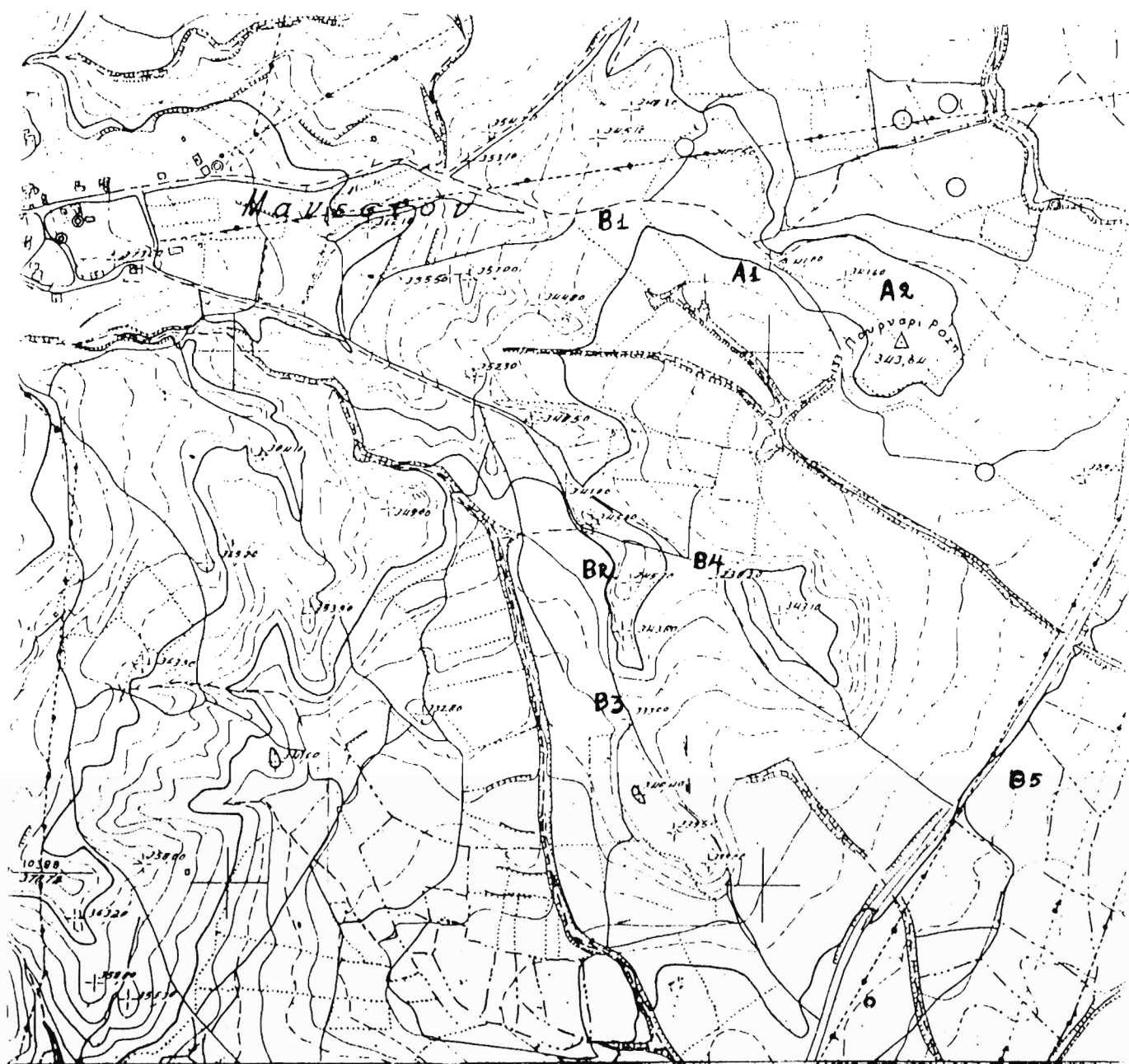
7. Π. Νεράτζουλης, *Αχαϊών Δωδεκαπόλεως ερείπια και μνημεία*, μέρος Α (1941) 30.

8. Παπαχατζής, *ό.π.* 132, σημ. 4.

9. *I.E.E.*, τόμ. Δ', 369.

10. Νεράτζουλης, *ό.π.* 9-19.

11. Στην περιοχή του χωριού Μάνεση, στα τέλη της δεκαετίας του '70, ερευνήθηκαν τάφοι από την Εφορεία Αρχαιοτήτων κοντά στο σύγχρονο νεκροταφείο. Προς ΑΝΑ του χωριού, στη θέση Διασελάκια (βλ. πιο κάτω, χάρτης, θέση Β3), πριν πολλά χρόνια, υπήρχαν δύο ορθογώνιες λιθόπλινθοι με κανονική βάθυνση στη μία πλευρά, προφανώς βάσεις στηλών. Λίγα μέτρα νοτιότερα, κοντά στο ρέμα, σωζόταν όρθιος λίθινος πεσσός, από τον οποίο η θέση επονομάστηκε «Όρθιο Λιθάρι». Προς Α της προηγούμενης θέσης, πλησίον της λεωφόρου, υπάρχει η θέση Αρμακάδες. (Ονομάζεται έτσι από τους σωρούς των λίθων. Η λέξη *αρμακάς* πρέπει να προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη έρμα: σωρός από πέτρες και χώμα.) Από τους κατοίκους αναφέρονται «τάφοι, κεραμίδια, λυχνάρια». Λείψανα τοίχων, αδιάγνωστη κεραμική και κεραμίδες βρίσκονται στη θέση Ράχη Πουρνάρι, βλ. πιο κάτω.

Τοπογραφικός χάρτης.

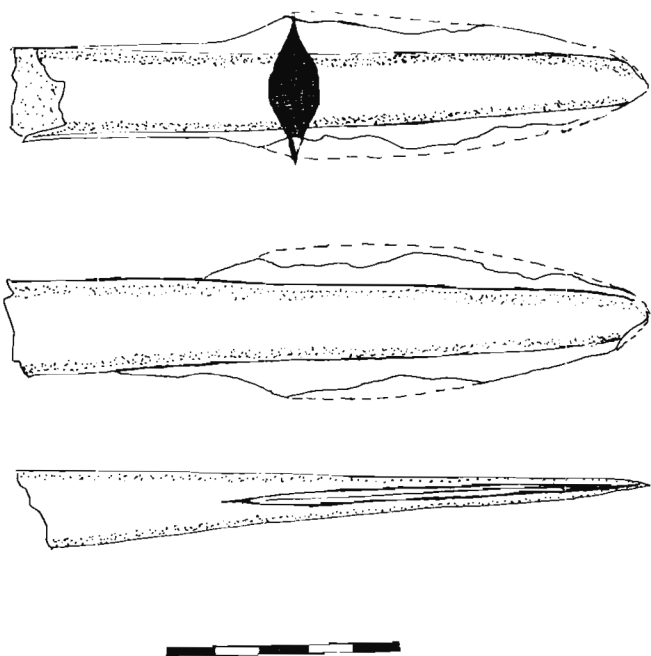
χωριό Μάνεση, τα οποία φαίνεται ότι έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία της περιοχής.

Το Μάνεση βρίσκεται στις ανατολικές πλαγιές της λοφοσειράς που διατρέχει από Β προς Ν το δυτικό τμήμα της Τριταίας. Το γεωφυσικό περιβάλλον είναι ίδιο με της άλλης περιοχής: οι ψηλότεροι λόφοι από αργιλοσχιστώδη πετρώματα είναι σκεπασμένοι με αειφύλλα φυτά. Στους πρόποδες τους αναπτύσσεται σειρά μικρών υψωμάτων, που σήμερα καλλιεργούνται (χάρτης), και ανάμεσά τους υπάρχουν μικρά ρέματα. Τέλος στα χαμηλότερα δη-

μιουργείται μικρή πεδιάδα που διαρρέεται από ποτάμι, το οποίο εκβάλλει στον Πηνειό. Την ίδια πορεία ακολουθεί η σημερινή εθνική οδός Πατρών – Τρίπολης, η οποία πρέπει να βρίσκεται «πάνω» στην αρχαία οδό¹². Σε δύο θέσεις των χαμηλών υψωμάτων εντοπίστηκαν δύο νέες αρχαιολογικές θέσεις.

Α. Ανατολικότερα από το χωριό υπάρχει η θέση Ράχη Πουρνάρι, που ενώνεται με τα προς Δ υψώματα με στενό λαιμό. Στο σημείο αυτό (χάρτης, ση-

12. Βλ. σημείωση 1.

Σχέδιο 1. Χάλκινη αιχμή δόρατος από την Τριταία.

μείο Α1), τον Δεκέμβριο του 1971 μετά από διάνοιξη αγροτικής οδού αποκαλύφθηκε χάλκινη αιχμή δόρατος και μικρό αγγείο κατατριμμένο από το βάρος του εκσκαφέα. Στο έδαφος διακρίνονταν τα ίχνη του ξύλινου στυλεού του όπλου. Αμέσως έγινε αντιληπτό ότι επρόκειτο περί μυκηναϊκού τάφου.

Τα τρίμματα του αγγείου, τα οποία δεν είναι δυνατόν να συγκολληθούν, είναι σαφές ότι ανήκουν σε κρατηρίσκο, που δεν είναι όμως εύκολο να χρονολογηθεί.

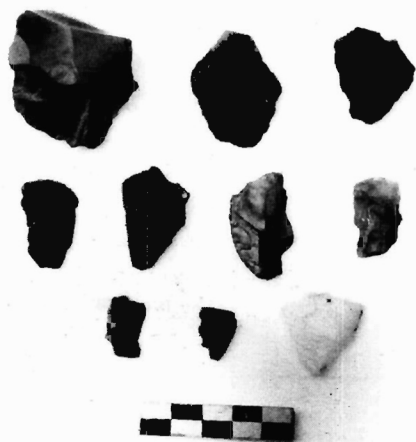
Η χάλκινη αιχμή δόρατος (Μουσείο Πατρών,

Μικροαντικείμενα, αρ. 1064), έχει σωζόμενο μήκος 0,14 μ., σωζόμενο πλάτος αιχμής περίπου 0,03 μ. και διάμετρο αυλού 0,019 μ. Είναι φυλλόσχημη και έχει ευρύ αυλό, ο οποίος την διατρέχει σε όλο της το μήκος. Τα πλαϊνά λεπτά τμήματά της έχουν υποστεί πολλές φθορές (σχέδιο 1). Η αιχμή αυτή ανήκει στον τύπο Α του Παπαδόπουλου και Α2-3 του Snodgrass και δύναται να χρονολογηθεί στην ΥΕ ΙΙΒ-Γ περίοδο¹³.

Το εύρημα αυτό, συνδεδεμένο με τη μυκηναϊκή θέση της Προστοβίτσας, που θα είχε χαρακτήρα κτηνοτροφικό, και του Σκούρα, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σε τόπους χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (π.χ. οχυρότητας) είναι δυνατόν να υπάρχουν μυκηναϊκά λείψανα μεμονωμένα, ή σε μεγαλύτερα σύνολα, τα οποία πρέπει να αναζητηθούν προσεκτικά. Ο τάφος αυτός θα πρέπει να ανήκει σε κάποια γεωργική εγκατάσταση, που θα βρίσκεται στη γύρω περιοχή, αλλά δεν έχει ακόμη εντοπισθεί.

13. Τα ευρήματα παραδόθηκαν την επομένη στο Μουσείο Πατρών, δεν έγινε όμως έρευνα στο σημείο αυτό.

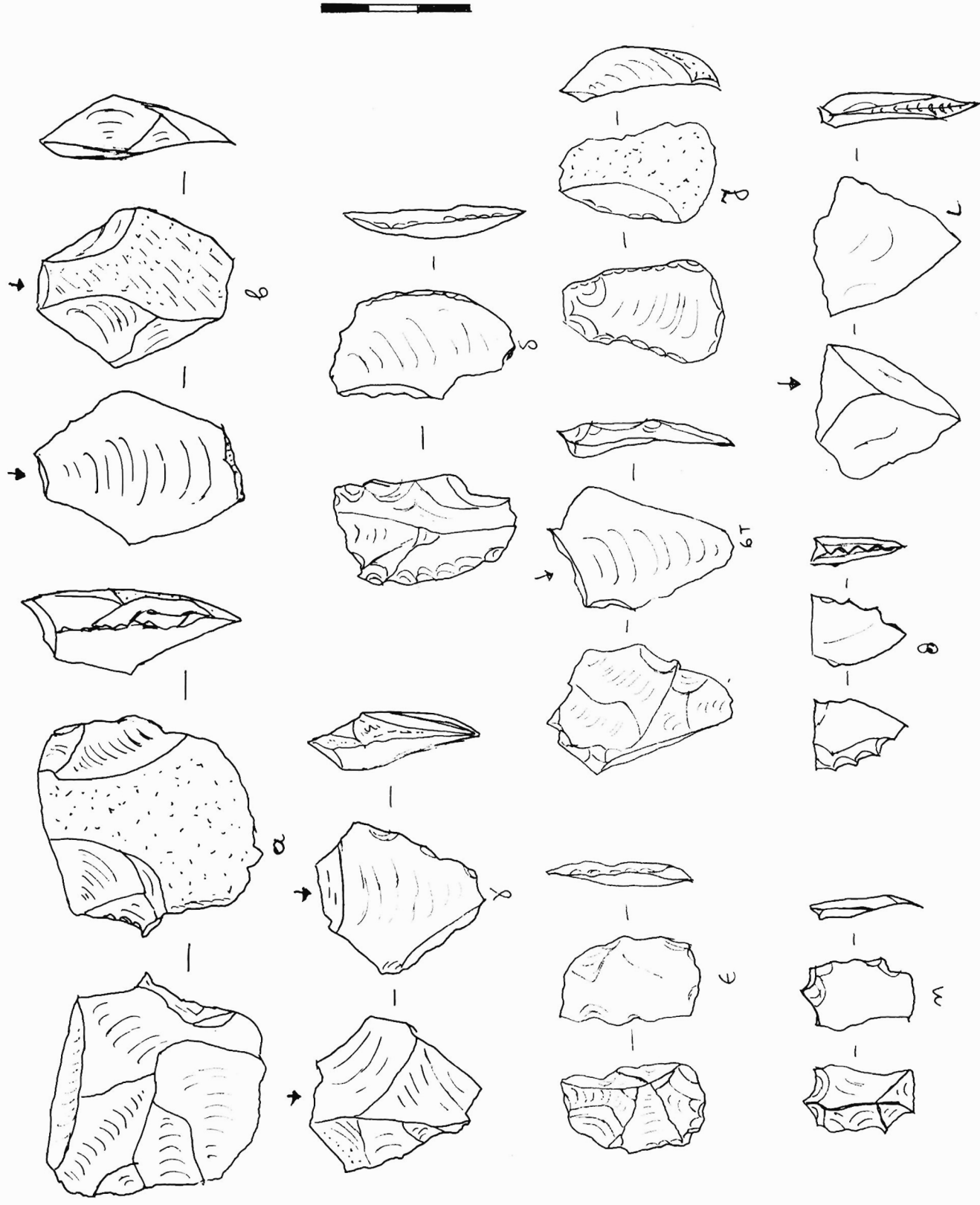
Ως προς την αιχμή: Papadopoulos, *ό.π.* 163. Α. Snodgrass, *Early Greek armour and weapons* (1964) 118, εικ. 7, α. Είναι παρόμοια ως προς το σχήμα, αλλά με μικρές διαφορές ως προς το πλάτος της αιχμής, τη διαμόρφωση και το εύρος του αυλού, με την αιχμή αρ. 326 α του Μουσείου Πατρών από το Βρυσάριο (Γουρζούμια) Φαρών και την αρ. 307 από το Γηροκομείο Πατρών (Papadopoulos), *ό.π.* εικ. 317 α (2η), 352 α και 316 β, 349 β αντίστοιχα.

Εικόνα 1.

Εικόνα 2.

Σχέδιο 2. Λίθινα εργαλεία από την Τριταία.

Η πιθανότερη θέση είναι το πλάτωμα του υψώματος Ράχη-Πουρνάρι, που δεσπόζει στη γύρω περιοχή, όπου σώζονται επιφανειακά λείψανα τοίχων, μάλλον της ύστερης αρχαιότητας (χάρτης, θέση Α2). Γύρω από το ύψωμα εκτείνεται εύφορη καλλιεργήσιμη γη, με μικρές πηγές και μικρά ποτάμια. Ο τάφος δεν πρέπει να είναι μεμονωμένος και η πλαγιά που κατεβαίνει προς Ν του αυχένα, όπου το έδαφος είναι επιφανειακά αργιλοπηλώδες κιτρινωπό και βαθύτερα αργιλοσχιστώδες γκριζο, είναι κατάλληλη για τη δημιουργία νεκροταφείου¹⁴.

Β. Το δεύτερο εύρημα ήταν ανέλπιστο. Στην ίδια περιοχή, λίγο δυτικότερα από τη θέση Α1 (χάρτης, θέση Β1), βρέθηκε πριν μερικά χρόνια τμήμα πυριτολίθου με σαφείς ενδείξεις επεξεργασίας. Το τυχαίο αυτό γεγονός αποτέλεσε την αφορμή για μια μικρή επιφανειακή έρευνα στη γύρω περιοχή.

Λίγο νοτιότερα υπάρχει μικρή συστάδα λόφων από αργιλοσχιστώδη πετρώματα (θέση Β2-Β3, Διασελάκιο). Στη δυτική πλευρά τους, όπου διέρχεται αγροτική οδός, συγκεντρώσαμε 7 απολείσματα με σαφή ίχνη επεξεργασίας. Σε δύο ανατολικότερες θέσεις (Β4 και Β5) βρέθηκαν 2 ακόμη απολείσματα από μαυρωπό πυριτόλιθο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ «ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ»

Θέση Β1, Ράχη Αγραπιδιά (στο χωματόδρομο).

1) Πυρήνας στιλπνού καστανέρυθρου πυριτολίθου που διασώζει τμήμα της εξωτερικής όψης του βότσαλου, από τον οποίο έχουν εξαχθεί τριγωνικού σχήματος απολείσματα. Μήκ. 0,045 μ., πλάτ. 0,045 μ., πάχ. 0,017 μ.

Εικ. 1, α. 2, α. Σχέδ. 2, α.

Θέση Β2, Διασελάκιο.

2) Απολείσμα καστανέρυθρου πυριτολίθου, τριγωνικού σχήματος, που διασώζει το σημείο κρούσης. Μήκ. 0,042 μ., πλάτ. 0,032 μ., πάχ. 0,012 μ.

Εικ. 1, β. 2, β. Σχέδ. 2, β.

Θέση Β3, Διασελάκιο.

3) Απολείσμα καστανού πυριτολίθου, που διασώζει το σημείο κρούσης. Στη μία πλευρά υπάρχει αραιή επεξεργασία. Μήκ. 0,035 μ., πλάτ. 0,032 μ., πάχ. 0,011 μ.

Εικ. 1, γ. 2, γ. Σχέδ. 2, γ.

4) Μικρή «λεπίδα» στιλπνού καστανού πυριτολίθου. Στην καμπύλη πλευρά υπάρχει λεπτολόγος επεξεργασία και στην άλλη εντομή. Μήκ. 0,037 μ., πλάτ. 0,022 μ., πάχ. 0,006 μ.

Εικ. 1, στ. 2, στ. Σχέδ. 2, δ.

5) Μικρή «λεπίδα» από κοκκινωπό πυριτόλιθο. Στη μία επιφάνεια υπάρχει αραιή επεξεργασία. Μήκ. 0,03 μ., πλάτ. 0,018 μ., πάχ. 0,005 μ.

Εικ. 1, ζ. 2, ζ. Σχέδ. 2, ε.

6) Μικρή «λεπίδα» από γκριζο πυριτόλιθο. Έχει αραιή επεξεργασία. Μήκ. 0,023 μ., πλάτ. 0,014 μ., πάχ. 0,003 μ.

Εικ. 1, η. 2, η. Σχέδ. 2, η.

7) Μικρό θραύσμα ερυθρού πυριτολίθου. Η μία πλευρά του έχει οδοντωτή διαμόρφωση. Μήκ. 0,019 μ., πλάτ. 0,013 μ., πάχ. 0,005 μ.

Εικ. 1, θ. 2, θ. Σχέδ. 2, θ.

Θέση Β4, Διασελάκιο.

8) Απολείσμα γκριζόμαυρου πυριτολίθου που διασώζει τμήμα της εξωτερικής επιφάνειας του βότσαλου και ίχνη χρήσης. Μήκ. 0,032 μ., πλάτ. 0,021 μ., πάχ. 0,009 μ.

Εικ. 1, δ. 2, δ. Σχέδ. 2, ζ.

9) Απολείσμα τριγωνικού σχήματος από Quartz. Διακρίνονται προσπάθειες προετοιμασίας της μιας πλευράς. Μήκ. 0,03 μ., πλάτ. 0,028 μ., πάχ. 0,006 μ.

Εικ. 1, ι. 2, ι. Σχέδ. 2, ι.

Θέση Β5, Αρμακάδες.

10) Απολείσμα μαύρου πυριτολίθου, τριγωνικού σχήματος. Διασώζει το σημείο κρούσης και φέρει επεξεργασία στη μία επιφάνεια. Μήκ. 0,039 μ., πλάτ. 0,025 μ., πάχ. 0,006 μ.

Εικ. 1, ε. 2, ε. Σχέδ. 2, στ.

Περισυνελέγησαν επίσης απολείσματα πυριτολίθου διαφόρων χρωμάτων και ποιοτήτων και βότσαλα πυριτολίθων προετοιμασμένα για την εξαγωγή απολειπμάτων.

14. Στο τμήμα αυτό της πλαγιάς υπάρχουν ενδείξεις ότι το έδαφος κατά τόπους είναι μαλακότερο. Ίσως στα σημεία αυτά υπάρχουν και άλλοι τάφοι.

Τα εργαλεία και τα απολεπίσματα αυτά, που φαίνεται ότι προέρχονται από υπαίθρια δραστηριότητα και όχι υπαίθρια εγκατάσταση ανθρώπων της εποχής του λίθου, δεν παρουσιάζουν τυπικά χαρακτηριστικά¹⁵ και θυμίζουν τη λιθοτεχνία των υπαίθριων επίσης θέσεων, που είναι διάσπαρτες στον κάμπο της Ήλιδας¹⁶. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η ομοιότητα του πυριτολιθικού υλικού και των δύο περιοχών, καθώς και της γεωμορφολογίας των θέσεων όπου αυτά βρέθηκαν, και της γεωλογικής σύστασης των στρωμάτων εντός των οποίων υπήρχαν¹⁷.

Σύμφωνα με πρόσφατες εργασίες η λιθοτεχνία της Ήλιδας, που διακρίνεται σε τρεις φάσεις, μπορεί να χρονολογηθεί στην Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο, ή και λίγο μεταγενέστερα¹⁸.

Συστηματική έρευνα στις θέσεις αυτές και γύρω από αυτές ελπίζεται ότι θα αποδώσει περισσότερα ευρήματα, που θα φωτίσουν την αχνή εικόνα της Τριταίας των προϊστορικών χρόνων¹⁹.

ΟΛΓΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ

15. Ίσως έχει δίκαιο όμως η Ευγ. Αδάμ για τις γενικευτικές απόψεις, ότι δηλαδή οι ελληνικές λιθοτεχνίες της Νεότερης Παλαιολιθικής περιόδου είναι ελάχιστα τυπικές. Βλ. Eugenia Adam, *Technological and Typological Analysis of upper paleolithic stone industries of Epirus...*, 1989 (BAR Intern. ser. 512) 17.

16. Για τις σχετικές έρευνες βλ.: J. Servais, *BCH* 85, 1961, 1-9. A. Leroi-Gourhan, *BCH* 88, 1964, 1-8. J. και N. Chavaillon, *Fr. Hours*, *BCH* 91, 1967, 151-201, και *BCH* 93, 1969, 97-151. Τα ευρήματα αυτά βρίσκονται στο Μουσείο της Ολυμπίας. Τις επιμελήτριες Αρχαιοτήτων κ. κ. Ν. Κοκκοτάκη και Γ. Χατζή ευχαριστώ που με διευκόλυναν να τα εξετάσω.

17. A. Leroi Gourhan - N. και J. Chavaillon, *Ann. Géol. D. Pays Hell.* 14, 1963, 324-329.

18. Το πρόβλημα της τυπολογικής κατάταξης και της χρονολόγησης της μικρής αυτής σειράς θα πρέπει να ερευνηθεί με βάση τον προβληματισμό που έχει διατυπωθεί πρόσφατα για τις λιθοτεχνίες της Ύστερης Παλαιολιθικής και της προνεολιθικής περιόδου. G. Kourtessi-Philippaki, *Le Paléolithique de la Grèce continentale* (1986) 221. C. Perlès, New ways with an old problem..., στο E. French - K. Wardle (εκδ.), *Problems in Greek prehistory* (1987) 480. C. Runnels, A prehistoric survey of Thessaly: new light on the Greek middle paleolithic, *JFieldA* 15, 1988, 285. Eug. Adam, *ό.π.*

19. Σημαντική συμβολή στην Ιστορία της περιοχής θα αποτελέσει και η καταγραφή και μελέτη του γλωσσικού υλικού, το οποίο κινδυνεύει να χαθεί.

SUMMARY

PREHISTORIC FINDS FROM TRITAIA

In the region of Tritaea, SE from Patras, during a short survey very important prehistoric finds had been collected: bronze spearhead and potsherds of

mycenaean date, and several flint tools and flakes belonging to the Upper Paleolithic Period.